

КОВАЛЕНКО А. А.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри міжнародного права
та порівняльного правознавства
(Київський міжнародний університет)

УДК 347.73:336.148

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ РЕАЛІЗАЦІЇ ФУНКЦІЙ БАНКІВСЬКОГО ПРАВА

Стаття присвячена дослідженню завдань та функцій банківського права, визначенню місця банківського права у системі права України. У статті розглянуто основні правові дефініції, якими оперує банківське право: банківська діяльність, банківська система та банківський нагляд, з'ясовано їх основні завдання та функції, що дало підстави визначити основні завдання та функції банківського права та дійти висновку про існування банківського права як самостійної галузі права.

Ключові слова: банківське право, функції та завдання банківського права, банківська діяльність, банківська система, банківський нагляд.

Статья посвящена исследованию задач и функций банковского права, определению места банковского права в системе права Украины. В статье рассмотрены основные правовые дефиниции, которыми оперирует банковское право: банковская деятельность, банковская система и банковский надзор, установлены их основные задачи и функции, что дало основания определить основные задачи и функции банковского права и сделать вывод о существовании банковского права как самостоятельной отрасли права.

Ключевые слова: банковское право, функции и задачи банковского права, банковская деятельность, банковская система, банковский надзор.

The article is devoted to the study of the tasks and functions of banking law, the definition of the place of banking law in the system of law of Ukraine. The main legal definitions of bank law operate in the article: banking, banking system and banking supervision, their main tasks and functions were established, which gave grounds for determining the main tasks and functions of banking law and making a conclusion about the existence of banking law as an independent branch of law.

Key words: banking law, functions and tasks of banking law, banking, banking system, banking supervision.

Вступ. Функції будь-якої галузі права є напрямком впливу на певну групу правовідносин та є своєрідною відповіддю на потреби суспільного розвитку, які виникають внаслідок законодавчої політики. Кожна зміна суспільних потреб відображається у функціях права, які концентрують ці потреби та трансформують їх у певні права та обов'язки.

Дослідження галузі (інституту) права не можна провести, залишивши поза увагою таку важливу правову категорію, як система функцій галузі (інституту) права, яка розкриває її значення та завдання. Глибокий аналіз завдань та системи функцій банківського права допоможуть розкрити значення цього правового інституту та відповісти на запитання про його сприйняття як окремої галузі права.

Проблемі визначення місця банківського права в системі права присвячено праці багатьох вітчизняних та зарубіжних науковців у галузі права та економіки. Серед них назвемо таких вчених: С.Ю. Обрусна, М.М. Агарков, О.С. Іоффе, І.Б. Заверуха, Л.Г. Єфремова, О.П. Орлюк, І.П. Сторожук, М.І. Піскотін, О.О. Качан, О.А. Костюченко, О.Г. Братко, Ю.О. Вайденгаммер, В.А. Белов, Р.М. Сухий. Незважаючи на вагомі розробки вчених, існує низка невирішених питань щодо функцій та завдань банківського права. Систематизація та узагальнення поглядів вчених і нормативного закріплення основних завдань та функцій банківського права дають можливість визначити місце банківського права в правовій системі.

Постановка завдання. Мета статті полягає в аналізі теоретичних тверджень та норм права для розкриття завдань та функцій банківського права.

Результати дослідження. Досліджуючи місце банківського права у системі права України, С.Ю. Обрусна у своїй роботі зазначила, що погляди науковців щодо визначення місця норм, які регулюють відносини у сфері банківської діяльності, відрізняються, отже, банківське право можна розглядати в декількох аспектах:

- як підгалузь права (фінансового, цивільного, господарського). Зазначену концепцію підтримують М.М. Агарков, О.С. Іоффе;
- як комплексний інститут права (І.Б. Заверуха, Л.Г. Єфремова, О.П. Орлюк);
- як комплексну галузь права (І.П. Сторожук, М.І. Піскотін та інші);
- як самостійну галузь права (О.О. Качан, О.А. Костюченко та інші) [1, с. 55].

Більшість вчених, досліджуючи банківське право як самостійну галузь права, наголошують на тому, що вона має свій предмет та метод дослідження, але мало уваги приділяють дослідженню завдань та функцій зазначеної галузі права. Чітке визначення завдань та функцій банківського права, які мають відмінності від функцій та завдань фінансового, цивільного та господарського права, допоможе підтвердити самостійність банківського права як окремої галузі права.

Для визначення функцій та завдань банківського права необхідно дослідити основні правові категорії, якими оперує ця галузь права, до яких належать такі: банківська діяльність, банківська система та банківський нагляд.

«Банківське право є системою правових норм, які регулюють діяльність та організацію банків та інших фінансово-кредитних установ, їх взаємовідносини з клієнтурою та один з одним; визначають порядок здійснення банківських операцій та надання послуг, передбачених чинним законодавством», – говорить О.О. Качан [2, с. 9].

Під час дослідження завдань та суті банківського права вчені використовують поняття банківської діяльності, яке тісно пов'язано з поняттям «банк». Закон України «Про банки і банківську діяльність» визначає банківську діяльність як «залучення у вклади грошових коштів фізичних і юридичних осіб та розміщення зазначених коштів від свого імені, на власних умовах та на власний ризик, відкриття і ведення банківських рахунків фізичних та юридичних осіб» [3].

Ключовим елементом фінансової системи держави є банківська діяльність, яка відіграє велике значення для визначення сутності та ролі банківського права. Змістом банківської діяльності є складний комплекс операцій з залучення грошових вкладів, розміщення коштів, ведення рахунків та здійснення розрахунків, купівлі-продажу монетарних металів тощо. Метою банківської діяльності є залучення кредитних ресурсів до сектору національної економіки, яка проявляється різноманітними банківськими операціями та послугами, що здійснюються виключно банками. Завданням банківської діяльності є відповідність критерію ефективності, що дозволяє у розвинутих ринкових відносинах регулювати грошово-кредитні відносини, сприяти надійності банківської системи та визначати успіхи держави у сфері економіки. Банківську діяльність також можна розглядати як різновид підприємницької діяльності, що здійснюється банками на професійній основі з метою отримання прибутку. Гроші та грошові зобов'язання є об'єктом грошово-кредитних відносин, що становлять основу банківської діяльності, яка є багатогранною та водночас є формою фінансового, кредитного і валютного регулювання [4, с. 8].

Науковці використовують різні концепції дослідження та визначення цього поняття, але практично всі дослідники пов'язують поняття «банківська діяльність» з поняттям «банк».

Проводячи аналіз банківської діяльності, М.М. Агарков використовує економічні функції, які виконує банк. Зокрема, він виділив такі функції: збір чужих коштів, надання кредиту, сприяння платіжному обігу [5, с. 7–9]. Твердження автора є досить актуальним для правового аналізу функцій банківської діяльності та визначення функції кредитування.

Специфіка банків проявляється в тому, що вони діють у сфері обміну, а не виробництва, а за своєю природою пов'язані з грошовими і кредитними відносинами, які стали підґрунтям створення банків як системи особливих підприємств, продуктом яких є кредитна справа [6, с. 553].

Функція кредитування проявляється в нормативно-правових актах. Закон України «Про банки та банківську діяльність» встановлює один з видів банківської діяльності – здійснення кредитних операцій, змістом яких є «розміщення залучених у вклади (депозити), зокрема і на поточні рахунки, коштів та банківських металів від свого імені, на власних умовах та на власний ризик». Банківським кредитом є «будь-яке зобов'язання банку надати певну суму грошей, будь-яка гарантія, будь-яке зобов'язання придбати право вимоги боргу, будь-яке продовження строку погашення боргу, яке надано в обмін на зобов'язання боржника щодо повернення заборгованої суми, а також на зобов'язання на сплату процентів та інших зборів з такої суми». Крім того, вказаний Закон зобов'язує банки «мати структурний підрозділ, функціями якого є надання кредитів та управління операціями, пов'язаними з кредитуванням» [3]. Також Цивільний кодекс України містить положення стовно того, що стороною кредитного договору може бути банк, який бере на себе зобов'язання перед позичальником надати грошові кошти (кредит) відповідно до умов договору [7].

Російський вчений О.Г. Братко зазначає, що основне завдання банківського права проявляється в тому, що воно регулює та захищає банківські правовідносини, які виникають, змінюються та припиняються у зв'язку зі здійсненням банківської діяльності. Банківська система та банківська діяльність стосується суттєвих інтересів суспільства, тому банківське право належить до категорії публічного права. На його думку, існування банківського права необхідне для подолання загрози нормальному функціонуванню грошово-кредитної та фінансової системи держави [8, с. 15].

В Україні засобом забезпечення стабільного розвитку і діяльності банківської системи було прийняття Закону України «Про банки та банківську діяльність», метою якого є «створення належного конкурентного середовища на фінансовому ринку, забезпечення захисту законних інтересів вкладників і клієнтів банків, створення сприятливих умов для розвитку економіки України та підтримки вітчизняного товаровиробника». Крім того, Національний банк України, здійснюючи банківський нагляд, перевіряє не тільки стабільність банківської системи з метою захисту інтересів вкладників і кредиторів банку щодо безпеки зберігання коштів клієнтів на банківських рахунках, але й перевіряє дотримання банками вимог законодавства щодо регулювання відносин у «сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансування тероризму та фінансування розповсюдження зброї масового знищення, а також достатності заходів для запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, та протидії фінансування тероризму» [3]. Отже, для регулювання важливої сфери суспільних відносин та забезпечення дотримання інтересів суспільства та держави банківське право виконує охоронну функцію.

Ю.О. Вайденгаммер з огляду на те, що банківська діяльність поділяється на три основні сфери: обслуговування платежів, кредиту та капіталів, виокремив такі її завдання, як посередництво в платежах, посередництво в кредитуванні, посередництво у зверненні капіталів [9, с. 232]. Це дозволяє виділити таку знакову функцію банківської діяльності, як посередницька.

В.А. Белов під час визначення банківських функцій вважає потрібним враховувати цілі, які повинні бути досягнуті під час функціонування банківської системи. До цих цілей належать такі: збільшення грошової маси, перерозподіл грошових коштів, встановлення та підтримка господарського зв'язку з боржником та кредитором з грошових зобов'язань шляхом здійснення розрахунків між ними та надання інформаційних послуг [10, с. 15–16]. Відповідно до визначеної мети можна стверджувати про існування такої функції, як акумуляція та перерозподіл грошових коштів. Крім того, судження В.А. Белова про наявність в змісті банківської діяльності такої мети, як надання інформаційних послуг у сфері грошового обігу, кредитуванні, розміщенні капіталу, вказує на виконання банківським правом інформаційної функції. Нормативне відображення цієї функції проявляється в ст. 47 Закону України «Про банки та банківську діяльність», в якій зазначено, що банки здійснюють діяльність у вигляді надання консультаційних та інформаційних послуг щодо банківських та інших фінансових послуг. Статтею 56 вказаного Закону встановлюється право клієнтів на інформацію щодо фінансових показників діяльності банку та його економічного стану; щодо переліку керівників банку; щодо вартості та переліку послуг, що надаються банком; а також на іншу інформацію та консультації з питань надання банківських послуг. Крім того, банк зобов'язаний на власному веб-сайті розмішувати інформацію щодо його діяльності відповідно до законодавства України та несе відповідальність за актуальність та достовірність інформації, розміщеної на його веб-сайті [3].

Досліджуючи функції банківської діяльності, також потрібно звернути увагу на такий важливий елемент, як банківська система, що допоможе визначити функції банківського права.

Банківська система є складовим елементом фінансової системи країни, на яку здійснюють загальний вплив економічні закони, що діють у громадянському суспільстві. Банківська система України має складну структуру та відповідно до ст. 4 Закону України «Про банки і банківську діяльність» складається з Національного банку України, інших банків та філій іноземних банків, що створені і діють на території України відповідно до законодавства України [3].

Банківська система, як і будь-яка система, має певні функції, що впливають зі специфіки банківської діяльності, яку здійснюють в сукупності фінансово-кредитні інститути. Як зазначила в своїй роботі О.П. Орлюк, функція є внутрішньою еволюційною спроможністю системи до певної діяльності, а функціонування вже є процесом самої діяльності, процесом реалізації цих спроможностей, але не обов'язково повністю в кожний конкретний момент часу. І якщо функції характеризують систему як еволюційне ціле, то процес їх реалізації характеризує її як функціонуюче начало [11, с. 181].

Для банківської системи характерним є виконання таких функцій:

- створення грошей і регулювання грошової маси;
- трансформаційна;
- стабілізаційна.

Можливість оперативно змінювати масу грошей, збільшуючи або зменшуючи її залежно від існуючого попиту, – це прояв функції створення грошей і регулювання грошової маси. Ця функція проявляється у всіх напрямках банківської діяльності, а для її виконання задіяні всі ланки банківської системи, тобто Національний банк України і комерційні банки [4, с. 34]. Реалізація зазначеної функції відбувається через встановлення облікових ставок, ризиків, через емісію грошей, регулювання касових розрахунків. Керівне місце у цьому процесі відведено центральному банку, на який покладено обов'язок здійснення грошово-кредитної політики в країні. Крім того, носієм цієї функції є не лише центральний банк, оскільки всі елементи фінансово-банківської системи мають можливість істотно впливати на питання регулювання грошової маси. У державі спостерігається нарощування грошової маси через емісійні випуски Національного банку України [11, с. 181].

Трансформаційна функція проявляється в тому, що банки наділяються можливістю змінювати (трансформувати) величину і строки грошових капіталів та фінансових ризиків

шляхом мобілізації вільних коштів одних суб'єктів господарювання і передачі їх іншим [4, с. 34]. На реалізацію трансформаційної функції впливає рівень розвитку ринку позичкових капіталів у країні. Банківські установи впливають на величину, якість, вартість та строки грошових капіталів, залучаючи вільні кошти підприємств та населення (зокрема, шляхом прийняття депозитів) та вкладають їх на свій страх і ризик у розвиток суб'єктів господарювання. У такий спосіб відбувається трансформація фінансових ризиків [11, с. 182].

Активно здійснює всі види трансформаційних процесів на міжбанківському рівні Центральний банк, який застосовує механізми рефінансування шляхом проведення кредитних аукціонів, тендерів, прямого надання кредитів тощо. Центральний банк трансформує ресурси грошового ринку і за строками, і за розмірами, і за ризиками в регіональному аспекті у більших масштабах, ніж окремі комерційні банки, та завершує трансформаційні процеси, розпочаті комерційними банками в межах усього грошового ринку. Спеціалізовані банки мають можливість виконувати трансформаційну функцію в кооперації з універсальними банками, тому банківська система підвищує трансформаційний потенціал вузькоспеціалізованих банків [12, с. 80–81].

Велике значення під час реалізації трансформаційної функції приділяється трансформації строків, оскільки більшість вкладників надає перевагу короткостроковому зв'язуванню власних капіталів, а фінансування капіталовкладень в економіці вимагає тривалих строків. З огляду на це банки повинні шукати шляхи вирішення розбіжностей у поглядах щодо строків зв'язування капіталу. Адаптація вкладів різних розмірів один до одного є ще одним завданням трансформаційної функції. Великій кількості невеликих вкладів протиставляється невелика кількість великих вкладів, та навпаки, для фінансування низки невеликих кредитів у розпорядженні є невелика кількість крупних вкладів – все це призводить до виникнення розбіжностей відносно готовності до взяття ризику, переваги ліквідності, а також до виникнення співвідношень пропозиції й попиту на грошовому ринку капіталу. Виконання банками трансформації ризиків, строків і розмірів вкладів може зрівняти розбіжності та сприяти притягненню чужих заощаджень для фінансування економіки [11, с. 182].

Стабільність банківської діяльності та грошового ринку забезпечує стабілізаційна функція банківської системи. Діяльність банківської системи пов'язана з постійним ризиком втрати грошей та банкрутства, тому боротьба з ризиками є важливим завданням не лише окремих банків, а й усієї банківської системи. Як посередники грошового ринку банки беруть на себе відповідальність перед інвесторами за банківський ризик своїх позичальників. Прийняття законів та інших нормативно-правових актів, що регламентують діяльність всіх ланок банківської системи, створення відповідної системи контролю й нагляду за дотриманням законодавства та діяльністю банків – усе це разом є дієвим механізмом реалізації стабілізаційної функції банківської системи [4, с. 34].

Реалізація стабілізаційної функції впливає на рівень довіри клієнтів до фінансової системи країни та є головною характеристикою банківської системи, яка розкриває сталість банківської діяльності та грошового ринку. Найбільше на законодавчому рівні врегульована саме стабілізаційна функція, оскільки навіть тимчасовий збій може призвести до серйозних порушень циркуляції економіки, тому існує особливий економічний інтерес для забезпечення безперебійного функціонування системи розрахунків банків. Для виконання зазначеної функції встановлюється чітка система банківського регулювання та нагляду, а також регламентуються правила діяльності всіх ланок банківської системи. Контроль за виконанням переважно реалізує центральний банк (або інший державний орган, на який чинне законодавство країни покладає завдання нагляду) [11, с. 183].

Під час реалізації стабілізаційної функції банківська система для подолання загрози дестабілізації та розбалансування грошового ринку може ініціювати прийняття відповідних законів та нормативно-правових актів, тому можна зробити висновок, що банківська система також виконує нормотворчу функцію, а створення системи контролю і нагляду за дотриманням законодавства та діяльністю банків – це прояв контрольно-наглядової функції.

Банківський нагляд, який є одним з проявів банківської діяльності, слід розуміти як сукупність дій, спрямованих на перевірку діяльності банківських установ щодо дотримання ними вимог чинного законодавства про банківську діяльність і банківських правил, у разі необхідності застосування своєчасних заходів з призупинення й (чи) припинення проведення небезпечної або необгрунтованої практики. Зміст банківського нагляду проявляється в державному регулюванні банківської діяльності водночас із ліцензуванням діяльності банківських установ, встановленням правил здійснення банківських операцій і деякими іншими заходами впливу за порушення банківського законодавства України [13, с. 55].

Закон України «Про Національний банк України» наділяє Національний банк України повноваженням здійснювати систему контролю та активних упорядкованих дій, спрямованих на забезпечення дотримання банками та іншими особами, стосовно яких Національний банк України здійснює наглядову діяльність, законодавства України і встановлених нормативів з метою забезпечення стабільності банківської системи та захисту інтересів вкладників та кредиторів банку. Основною метою банківського нагляду є безпека й фінансова стабільність банківської системи, захист інтересів вкладників і кредиторів [3].

Висновки. Проаналізувавши наукові дослідження стосовно банківського права, можемо зробити висновки. Дискусії стосовно становлення банківського права як самостійної галузі права є достатньо обгрунтованими, оскільки перед зазначеною галуззю права виникають досить складні завдання, які реалізуються за допомогою таких функцій, як кредитування, посередництва, акумуляція та перерозподіл грошових коштів, інформаційна, створення грошей і регулювання грошової маси, охоронна, трансформаційна, стабілізаційна, нормотворча, контрольно-наглядова. Чітке формулювання завдань та функцій створює достатньо передумов стверджувати про існування самостійної галузі права – банківського, що виокремилось з материнського фінансового права.

Список використаних джерел:

1. Обрусна С.Ю. Місце банківського права у системі права України. Фінансовий простір. 2013. № 3(11). С. 55-58.
2. Качан О.О. Банківське право: навч. посіб. Київ: Школа, 2004. 320 с.
3. Про банки та банківську діяльність: Закон України від 7 грудня 2000 р. № 2121-III. Відомості Верховної Ради України. 2001. № 5–6. Ст. 30.
4. Костюченко А.О. Банківське право: підручн. Київ: Атіка, 2011. 376 с.
5. Агарков М.М. Основы банковского права: курс лекций. Учение о ценных бумагах: научное исследование. Москва, 1994. С.7–9.
6. Мацелик М.О., Мацелик Т.О., Пригоцький В.А. Фінансове право: навч. посіб. Київ: Знання, 2011. 815 с.
7. Цивільний Кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV. Відомості Верховної Ради України. 2003. № 40–44. Ст.356.
8. Братко А. М. Банковское право России (вопросы теории и практики). Москва: Гарант. 2007. 290 с.
9. Вайденгаммер Ю.А. Банк и его операции. Москва, 1923.
10. Белов В.А. Банковское право России: теория, законодательство, практика. Юридические очерки. Москва: ЮрИнфоР, 2000. 395 с.
11. Орлюк О.П. Правові проблеми організації та діяльності банківської системи України: дис. ... докт. юрид. наук. спец.: 12.00.07. Харків, 2003. 482 с.
12. Рекіянов С.О. Сутність банківської системи України та її функції в сучасних умовах. Наукові праці МАУП. 2013. Вип. 2(37). С. 77–83.
13. Шевченко А.Ю. Моделі здійснення банківського нагляду в ЄС на національному рівні. Право та державне управління. Запоріжжя, 2014. № 3. С. 54–59.

